

ГЛАВА V

Елементи на кризата

Мнозина историци смятат, че в края на XVI в. Османската империя започва да запада и че това продължава повече от три века, до пълното разпадане на империята в началото на XX в. Други не са съгласни и поставят началото на упадък или през 1683 г., когато се проваля втората османска обсада на Виена и империята започва да губи войни и територии в Европа, или пък в началото на XIX в., когато Османската империя е включена икономически и политически в световна система, доминирана от Запада. Темата за османския упадък, въпреки че е разработена широко в историческите изследвания през XX в., не е напълно нова конструкция.

Същата тема постоянно се появява в писанията от XVI и XVII в., когато османски учени твърдят, че „добрия стар ред“ на „златната епоха“ на Сюлейман I (1520-1566) е разрушен от безпорядък и корупция. Историците наскоро деконструираха този образ, показвайки, че той е бил идеологическо оръжие в борбите сред османския елит.

Съвременните проучвания показват също, че Османската империя успява да преодолее кризата от края на XVI и началото на XVII в. чрез процеси на модернизация, монетаризация и бюрократизация, които, всъщност, наподобяват развитието в най-важните европейски и азиатски монархии през ранното Ново време. По този начин те подкрепят аргумента, че XVII и XVIII в. не са период на постоянен упадък, а на сложна модернизация, и в много отношения дори период на ръст и развитие.

Тази гледна точка не изключва присъствието на многобройни кризисни елементи. Хората, които живеели в Османската империя, били, подобно на съвременниците им из целия ранномодерен свят, подложени на сурови изпитания и натиск. Най-напред, често пъти дори физическото оцеляване е трудно. Реколтите са уязвими от природните бедствия. Пожари унищожават както натрупаните богатства, така и базисните условия за живот, внезапни болести атакуват хората, които не притежават познания и средства, за да ги лекуват. Данъчното облагане е сериозно изпитание за повечето домакинства. Постоянните военни действия стават по-скъпи и отслабват османските финанси. За да натрупат приходи, властите или увеличават данъците, или девалвират парите, но тези мерки не стигат, за да се балансира бюджетът. Продажбата на служби и откритото подкупничество са средства за привличане на частен капитал в системите за функциониране на държавата, но също пораждат мрежа от незаконни връзки, които позволяват на малки групи чиновници и посредници да източват ресурси и от държавата, и от данъкоплатците.

Тази глава отразява както разразяването на различни кризи, така и усилията да се очертаят приемливи решения за тях. Възстановяването на добрия стар порядък е една от възможностите, а друга – търсенето на пътища извън османската система. Изворите очертават разнообразието от конкретни отговори на предизвикателствата на различните кризи и също така сериозните последствия от някои от тези отговори.

Va. „Природни“ бедствия

V–1. Глад в Истанбул (1758 г.)

В тази година хората се стичаха в Истанбул, тъй като в повечето области имаше глад. Поради това гладът се появи и в столицата, и хлябът започна да не достига. Няколкостотин мъже стояха на опашка пред всяка пекарна. Те грабеха полуиз-

печените самуни. Старите хора, жените и раята оставаха гладни. [...] По тази причина хората започнаха да купуват ориз в големи количества. Появи се обаче и недостиг на ориз. С оглед на това, че приближаваше месецът на постите и че мюсюлманите не бива да страдат, беше издадена заповед през месец Шабан, която въведе квота

от две оки⁷¹ ориз на човек. Но в последния ден на месец Шабан няколко злонамерени жени нахлуха в склада на един зимми⁷², търговец на ориз. Една от тези жени извади голям нож и нападна зиммията. Той избяга и те разграбиха ориза. Командирът на еничарите, Налбанд Мехмед паша, след като чу за инцидента, отиде в района, за да предотврати разграбването. Той не само не спря разграбването, но го напсуваха и го опозориха.

Поради това командирът изпрати своя куриер Кузуджу Мехмед ага при великия везир. Гореказаният Кузуджу Мехмед докладва: „Когато пристигнах при него и му разказах всичко, той слушаше свирнята на едни музиканти. Не бе обезпокоен. Просто ми каза да взема домакина на еничарите на въпросното място. Отведох го там. Жените го видяха и се разпръснаха“.

След този скандал командирът на еничарите беше уволнен и на следващия ден домакинът на еничарите [...] беше назначен на негово място... Благодарение на силните ветрове, два дни по-късно пристигнаха кораби, натоварени с ориз и отново имаше ориз.

Şemdanizâde, pp. 16-17.

Снабдяването на един много голям град като Истанбул зависело от реколтата в различните провинции. Въпреки усилията на османските власти, моменти на смърт и паника не можели да бъдат избегнати и водели до нарастване на цените и до безредици сред народа, които можели да станат и политически взривоопасни. Гладните бунтове, често предвождани от жени, са познати не само в Османската империя, но и в Западна Европа в епохата на ранното Ново време.

Опишете икономическите и психологическите механизми за справяне в периоди на оскъдица в Истанбул. Защо жените били главни действащи лица в гладния бунт? Би ли ограбила тълпата склада на мюсюлманин-търговец на ориз? Биха ли реагирали по-остро властите?

V–2. Земетресение в Истанбул (1766 г.)

[...] на третия ден, който беше 12 Зилхидже и 14 май, четвъртък [...], половин час след изгрев слънце, се случи внезапно голямо земетресение. Поради силата му хората изгубиха всякаква на-

дежда и останаха вцепенени. Всички постройки, хора и животни бяха съсипани. Тези, които оцеляха се покаяваха за греховете си и обновиха вярата си. След четири минути земетресението стихна. Истанбул бе в прах и дим. След като димът се разсея, се видя, че джамията на Завоевателя е напълно срутена. Джамията на султан Баязид и тази на Михрима бяха силно пострадали. Ханът на продавачите на захар, молитвената зона [Дуа Мейданъ] в покрития базар, а също и пазарът на шапкарите и зоната на Безистена бяха засегнати. Старият дворец, стените на Истанбул, [цитаделата на] Седемте кули, Везир Хани, Робският пазар, други тухлени и каменни ханове и джамии, и някои дървени домове бяха повредени. Някои сгради в Галата и Юскюдар бяха засегнати. Дори на пръв поглед непокътнати сгради пострадаха, като щетите станаха явни по-късно. Новият дворец също така пострада в градежа и стените си. Установено бе, че са загинали 4000 души. Наистина, тъй като Истанбул има формата на триъгълник, няма откъсване от земетресенията и огъня.

Şemdanizâde, pp. 85-86.

Защо джамииите претърпели по-големи щети от останалите постройки в Истанбул?

V–3. Чума в Букурещ (1813 г.)

През месец октомври смъртта овладя положението със средства, невиджани до този момент. Градът като че избухна и хората бягаха накъдето им видят очите. Мястото опустя. Но какво ли можеше да се види в него? Накъдето и да се обърнете, бихте чули: „Мини настрана, идват гробарите с труповете“ – осем или десет от тях, мъртвите, натрупани един върху друг, следвани от група хора в дрипи и плачещи деца. И ги носеха през порутените квартали, тъй като вече не можеха да им помогнат по никакъв начин, и лежаха мъртви из улиците, докато гробарите дойдеха с техните катафалки и ги отнесяха.

Що се отнася до нас, живите, смятахме се вече за мъртви и обикаляхме наоколо зашеметени. После започнаха да се погребват взаимно

71. Османска мерна единица, около 1,283 кг.

72. Немюсюлмански поданик.

в градините си, докато те не се препълниха. Там, където тя (заразата) се разпространи, само двама от десет души бяха все още живи, а на други места не оцеля дори и един на десет. А колко много можеха да се видят да обикалят, някои от онези, които оцеляха от болестта или други от тълпата. Свещениците умираха в църквите си. Други бягаха. Свещените църкви оставаха без никой, който да извършва службите, и сърцата ни се късаха да ги гледаме по този начин. Бедните квартали останаха безлюдни.

И смъртта присъстваше навсякъде по ужасяващ начин, от август до януари. После, от януари, тя отслаби силата си. Собствениците на големите къщи не излизаха изобщо от тях, освен може би важните боляри, които се затвориха в своите имения и бяха охранявани от цели армии. Що се отнася до тук, до Букурещ, как да го кажа, имаше хора, които да погребват мъртвите, дори

когато понякога кучетата ръфаха някои от телата в градините, които от страх не бяха закопани достатъчно дълбоко. В селата, но и извън тях, както гражданите, така и селяните бяха изяждани от кучета, понеже нямаше кой да ги погребат [...].

А също и в болниците трупаха купове от стотици тела – млади мъже и жени, деца, старци, богати и бедни, и всички тези трупове се разлагаха. След това прокопаваха ровове и ги хвърляха в тях, един върху друг, циганина, болярина, евреина и арменеца, без да ги третират различно.

Corfus, pp. 340–341.

? Какви национални, религиозни и социални разлики имат значение при подобно крайно бедствие? Какво е да си „жив умрял“ в град, поразен от чумата? По какъв начин бедствията потискат човечността?

Vb. Политическата криза в Истанбул

V–4. Решения за кризата в Османската държава в трактата на Кочи бей (ок. 1630 г.)

Написах този трактат и го предадох на възвишения, велик султан, така че да бъде осведомен относно причините за злочестините и промените в този свят и, по Божията милост, да открие лек за тях. По този начин султанът може да оправи нещата. Нека се знае най-напред, че основата на реда в царството и сред хората е спазването на религиозните правила и на религиозния закон, Шариата. На второ място, султанът трябва да се отнася милостиво и да съблюдава правата на всички съсловия, на учените, които се грижат за делата на поданиците, които са му поверени от Бога, а също и на воините, които отдават живота си по пътя на войната [газа].

Той обаче трябва да наказва и да се отнася лошо към недостойните. По подобен начин трябва да спазва и поддържа законите на покойните султани, които са в сила. Вярва се, че по този начин нещата ще се подобрят и ще се подредят, и престижът на държавата ще бъде възстановен. Редът принадлежи на султана.

Koçi Bey, p. 19.

През втората половина на XVI и през XVII в. се появява обширен корпус от османска литература, която описва симптомите на политическа криза и се опитва да предложи подобрения в управлението. Повечето от тези съвети обаче акцентират върху мерки, насочени към възстановяване на „добрите стари времена“, и нямат особена практическа стойност.

Дали съветът на Кочи бей съответства на конкретните причини за кризата или е доста по-общ? Какъв съвет би могъл да бъде по-ефективен?

V–5. Пратениците на молдовския княз Константин Маврокордат привездат доводи, че е необходимо да подкупят много хора в Истанбул (1741 г.)

Ваше височество, Вие ни укорявате за дадените дарове, но ние нямаше да успеем в нищо, ако не бяхме ги дали. Във всеки случай не е правилно и изобщо да не се дават подаръци, тъй като времената са такива, че и Портата на великия везир,

и онези около него са извънредно алчни, и всеки, дори най-незначителният от тях, е като див звяр. Когато искат нещо, те първо се обръщат любезно, после започват да ругаят, като използват властта си и заплашват, така че никой не може да постъпи другояче. В империята няма монархия, такава, каквато имаше при управлението на Ибрахим паша⁷³. По подобие на великия везир, всеки един висш сановник от Външната служба е като независим везир. Началникът на куриерите [чаушбаша] е толкова могъщ, колкото и заместникът на великия везир [кетхуда], а началникът на чиновниците [реис] – почти толкова.

Тези, които следват великия везир са зверове, подобни на онези отвън. Хаяти, както го познавате, е негов заместник, и не среща никакво затруднение да говори директно на агата на момичетата [darisadet] – бившия писар [jazegij] Али ефенди, като говори от негово име и всичко е в неговите

ръце; Есад молла е кандидат за поста мюфтия; Пиризаде е личен съветник; Кара Халиф Ефенди-заде е високо почитан; Амеги има огромна власт и е по-близък с великия везир, отколкото Хизриели с агата на момичетата. Ние сега оставяме настрана онези с по-малко значение като Чаушзаде, Сахир бей и някои други, които, ако не са купени, жилият като оси и оставят смъртоносни рани.

Murgescu, pp.165-166.

? Сравнете и съпоставете препоръките на Кочи бей и реалността, описана от молдовските пратеници. Чиста случайност ли са подкупите или пък приета част от системата? Възможен ли е бил отказът от даване на подкупи? На каква цена?

Vs. Войни, въстания и размирици

V–6. Селяни, бягащи в градовете (1665 г.)

Жителите на селата Кокре и Годяково от Прилепска каза отидоха в шариатския съд, заедно с войводата Ибрахим, войвода на Прилепския хас, едно от именията на моя велик везир [...], и съобщиха, че селата от споменатото имение са свободни и никой не бива да се меси там.

Но генерал-губернаторът [бейлербеят], губернаторът [санджакбеят] и други чиновници, заедно с много хора и конници стоят там и освен че вземат храна като овце, агнета, мед, зехтин и други продукти без пари, също така ги притесняват като искат пари за нередовни данъци [текиялиф-и шака], макар и да нямат почитаема заповед за подобни действия.

Поради това раите от селата Вепърчани, Пещани, Дунье и Кален от споменатото имение, които са се заселили отдавна там, избягаха от селата през 1662, 1663 и 1664 г., и се заселиха в градовете и селата на нашата каза. Споменатият войвода отиде при тях и тъй като избягалите поданици не

искат да се връщат, изпрати доклад, в който моли за почитаема заповед.

Поради това тази заповед беше написана при условие поданиците да не бъдат притеснявани повече с искания за незаконни данъци без почитаема заповед. Поданиците, избягали от споменатите села, които са отбелязани в регистрите [дефтер] на имението, трябва да се върнат обратно в старите села и да се заселят отново там.

Одбрани, I, с. 282-283.

? Защо селяните бягат от селата си? Как реагират чиновниците? Дали реакцията им е адекватна?

V–7. Въстанието на Мехмед ага Бояджиоглу в Кипър (ок. 1680 г.)

[...] разказ за въстанието на прочутия Мехмед ага Бояджиоглу, което изглежда се случило около 1680 г. Този разказ научих от онзи достоен господин, мосьо Беноа Астие, консул на Франция, който, до

73. Ибрахим паша Невшехирли, велик везир от 1718 до 1730 г.

настоящата 1788 година, председателстваше по един много достоен начин почтената гилдия на френските търговци в Кипър [...] твърденията му, по неговите собствени думи, са: „Научих нещо от народната традиция и получих отлична информация от устата на един турчин на възраст 97 години и от един почти толкова възрастен грък, като и двамата са били очевидци на въстание, случило се преди около осемдесет години на този остров и продължило цели седем години.

Тогава Кипър, подобно на Родос и островите от [Егейския] архипелаг, бил под управлението на османския адмирал [*капудан паша*]. Годишният данък [харадж], дължим на Портата, бил събиран от специален събирач [*хараджи*]; маишет бил събиран в полза на адмирала, а данъкът в натура (*нузул*) бил определен за издръжката на губернатора, изпращан от онзи офицер [адмирала][...] Агите от Левкозия, които събирали тези налози, първо един, а после друг от тях, влезли в съперничество и разпра; после грабнали оръжията и се нападали взаимно, докато Мехмед ага Бояджиоглу не наложил властта си над всички тях, бил провъзгласен за водач и се държал като бунтовник в продължение на седем години. Той плащал ежегодно на събирача, изпратен от Портата, определения данък, за който до този момент събирачите трябвало да се молят и имали навика да задържат за себе си.

Назначил за управители верни нему хора във всички околии [*казилик*]. Портата, научавайки, че този Бояджиоглу престанал напълно дори да симулира подчинение, изпратила в Кипър Чолак Мехмед паша с армия, за да възстанови реда. Те ги приели в Левкозия, но след няколко месеца, когато той се опитал да утвърди властта си над речения Бояджиоглу, бунтовникът го принудил да напусне Левкозия и да се оттегли в чифлика на Кубатоглу, където живеел като говедар, и били взети всякакви мерки до министерството да не достигнат новини за настоящото му положение. Но въпреки това вестите стигнали скоро дотам и незабавно било наредено на Чифутоглу Ахмед паша да прекоси от Карамания в Кипър с въоръжен отряд, за да освободи Чолак Мехмед паша и да помете бунтовническия главатар. Съответно, Ахмед паша преминал морето, дебаркирал край Аканту и се отправил директно към Китрея, за

да завладее веднага водениците, така че да не може да се мели никакво жито и да се прекратят доставките за Левкозия, крепостта на бунтовниците. Там той останал два месеца и Чолак Мехмед дошъл да се срещне с него. [...]

Градът се озовал без хляб и пашата, като знаел, че оня има подкрепа, макар и никой да не смеел да се обяви в защита на бунтовника, предложил на Бояджиоглу да му разреши да се оттегли, изпращайки му охранителна грамота. Бунтовникът, като видял, че пашата има повече привърженици в града, го напуснал през нощта, придружен от доверени телохранители и най-напред се отправил към Левкара, а после към Левка, където заместникът на пашата [кехая] го изненадал, убил двайсет и осем от неговите хора и взел трийсет и двама други в плен. [...]

Преследван от всички страни от войниците на пашата, онзи се отправил за Амохостос (Фамагуста) в пълна тайна, като се надявал да се укрепи там, но преди да стигне, портите били затворени и войската на пашата разбила малцината останали му войници. Той избягал само с шестима души в Пила, после в Ларнака, като възнамерявал да замине за Лемесос (Лимасол), но бил заловен в околията Койланон и отведен в Левкозия, където пашата го обесил през нощта, а на сутринта бил изложен с последователите си, които били провесени живи, на куки през брадичката. И така, след период от седем години, приключило това въстание. Всички негови привърженици и няколко бунтовнически водачи били заловени и умъртвени.

Luke, pp. 32-35.

Какви възможности са имали хората, вдигнали бунт в Османската империя? Какво бихте направили вие на тяхно място? Сравнете съдбата на различни бунтовници в Османската империя. Доколко приемливо било да се преговаря с властите?

V–8. Доклад до папата относно Чипровското въстание (1688 г.)

За [католическия] архиепископ на България, Йоан Стефан Кнежевич, и за Георги Пеячевич се отбелязва следното:

След като гореспоменатият архиепископ бе

увещан и окуражен с частно писмо от император Леополд да окаже съдействие за щастливия изход на християнското дело, той изпратил своя братовчед Георги Пеячевич с български войски към Карансебеш и Сикловар при генерал Ветерани. По пътя [Пеячевич] се присъединил към войските на сърбите и [заедно] с подпомогналите ги власи успешно превзели Оршо̀ва, като обезглавили почти всички турци.

Но когато през 1688 г. споменатият Георги със [своите] българи, четиримата капитани на Копилонец, четиримата на Чипровец и други, заедно с [хусарите] на Чаки, пожелали да разсекат бойния факел на Тьокьо̀ли⁷⁴ (и да го унищожат), предадени от дезертьор, претърпели такова кърваво поражение, че много хиляди българи изгубили живота си в завързалата се неочаквано битка при Кутловица.

След нея остатъците [от бойните отреди] се оттеглили към Чипровец и известно време храбро и успешно отбранявали срещу Тьокьо̀ли набързо укрепения град, като не желаели да го предадат, въпреки че [служейки си] с името на християнин, той [се опитвал] да ги подмами и им обещавал почести и богатства в Трансилвания. Най-сетне все пак градът бил превзет с пристъп и завладян от стеклите се турски и татарски пълчища, и всичко, заедно с цялата обширна околност, било унищожено с огън и меч. Говори се, че огромните богатства, натрупани в течение на много години и увеличени по време на дълготрайното мирно съществуване, били изнесени с повече от сто коли. Обаче оттук никой от християните не успял да спаси нещо освен живота си и при това твърде трудно и малцина.

Списаревска, с. 201-202.

След османското поражение край Виена (1683 г.), армиите на Хабсбургите овладяват Буда (1686 г.) и Белград (1688 г.) като създават впечатлението, че падането на османската власт в Югоизточна Европа е предстоящо. Католическата общност около Чипровци в България се опитва да извлече полза от напредването на хабсбургските войски, но въстанието е потушено и общността е унищожена, а оцелелите бягат във Влахия и Трансилвания.

Защо въстават българите? Защо Тьокьо̀ли и неговите християнски во̀ни потушават българското въстание?

V–9. Сърбите бягат, бойки се от османски репресии (1690 г.) – свидетелството на Атанасие Дякон Сърбина.

И сърбите се качиха на лодките [...]. Имаше повече от 10 000 лодки и всички плаваха срещу течението на Дунава, и достигнаха до град Буда, който е под властта на [хабсбургския] император. Така Господ нанесе на сръбските земи три рани, от които Давид получи само една в своя град: първо – смърт, после – отново меч и смърт във водата, робство и жесток глад, така че сръбският народ нямаше друг избор, освен да яде кучешко месо и плътта на умрелите, които бяха погинали от глада.

Всичко това се случи по мое време и очите ми видяха телата на умрели сърби навсякъде по улиците на Белград. Селата и пътищата му бяха пълни с мъртъвци, които не бяха погребани. Онези, които бяха още живи, нямаха никакъв вид, нито притежаваха човешка хубост. Те бяха почернели от глад и лицата им бяха като лицата на „етипците“, и така умираха, като оцеля по-малко от една десета от тях.

Agarova-Ilić, pp. 134-135.

Подобно на българите католици от Чипровци, мнозина православни сърби сътрудничат с Хабсбургите през 1688-1689 г. Но през 1690 г. османците отново надделяват и овладяват повторно Белград. При тези обстоятелства множество православни сърби бягат и са заселени със значителни привилегии в териториите, контролирани от Хабсбургите (Славония и Унгария).

Опитайте се да отграничите позоваванията на Библията от разказа на Атанасие Сърбина. Какво остава като неоспорим исторически факт?

V–10. Молдовско въстание срещу османците (1711 г.)

И после княз Думитрашко [Думитрашко-водъ, воевода] свикал болярите си – онези, които ос-

74. Имре Тьокьо̀ли, водач на антихабсбургската съпротива сред унгарската аристокрация. С воините си (куруци) той се сражавал на страната на османците във войната от 1683-1699 г.

танали с него, а това били: канцлерът [логофът, логотет] Николай Костин, магистратът [ворник, дворник] Йон Стурдза, магистратът Йордаки Русет и ковчезникът [вистиерник] Илие Катарджиул, и им казал, че е повикал руснаците и че те вече прекосявали река Прут при Загаранце.

И после всички боляри, като чули това, се зарадвали и отговорили радушно на княза [водъ], като рекли: „Това би било добре да се направи, Ваше височество, защото ние се бояхме, че ще отидете при турците и планирахме, ако отидете при тях, да ви оставим и да се поклоним на руснаците”. И те били доволни.

Само Йордаки Русет, магистратът, рекъл: „Действали сте прибързано, Ваше Височество, като повикахте руснаците. Трябваше да изчакате, Ваше Височество, за да видите каква е реалната им сила”. Княз Думитрашко отвърнал със следните думи: „Нямам повече време да чакам, боях се, че турците ще ме заловят. И тъй мнозина от вас вече ме изоставиха, и вие не споделяте моите мисли и вяра”. И тогава княз Думитрашко яхнал коня си и отишъл да посрещне русите на река Прут [...].

После молдовците, щом видели руснаците, понеже били свикнали да грабят, започнали да го правят, някои организирано, а други в безредие, а когато видели, че положението се нажежава, започнали да избиват турците и да вземат някои като пленници, едни в Яш, а други в други градове, където и да ги откриели, из цялата страна.

И им отнемали парите, съкровищата, конете, дрехите, воловете, овцете, меда, восъка и всичко друго, което успели да намерят. И бакалиите били изпразнени на улиците, така че и децата можели да си натъпчат джобове. И всички баби имали достатъчно стафиди, смокини и фъстъци. И турците, които не били избити, били отведени голи при княза като роби. Някои обаче били скрити от приятелите си, ако можели да стигнат до тях. И след това турците, укрити от приятелите си, били от голяма полза за онези, които им дали подслон.

Neculce, pp. 540-542.

Руско-османската война от 1710-1711 г. поражда надежди сред православните в Югоизточна Европа, че Петър Велики (1682-1725), който побеждава Швеция през 1709 г., ще успее да ги освободи от османска власт. Молдовският княз Димитрие Кантемир (1693; 1710-1711) се присъединява към русите, но не успява да предотврати тяхното окончателно поражение в битката при Стънилеци (1711 г.).

Били ли са болярите напълно покорни по отношение на княза, или са имали свои политически планове? Сравнете този извор с извор II-21. Какви са причините за антитурските насилия в разгара на въстанието? Дали всички християни-молдовци одобряват това насилие? Какви биха могли да са мотивите на помагачите?

V-11. Доклад от венецианския главен надзорник за Далмация относно влиянието на Шчепан Мали в Черна гора, 1767 г.

Само едно обикновено писмо от този реформатор, който се самоназовава Шчепан Мали, адресирано до гражданите на Черна гора, което ги призовава да се обединят и да живеят в хармония, бе достатъчно, за да се съгласят и да спазват изискванията му... Не може да не се учудим и да не се възхитим как това създание успя да направи такава силно впечатление. Просто неразбираемо е как свободни хора, които не признават никакви принципи на дисциплината, внезапно спират да съблюдават закона, смятан за най-висш от всички божествени и човешки закони – закона за кръвното отмъщение, и то насърчени само от едно обикновено писмо. Обстоятелството, че същите тези хора изоставиха жестокостта, така дълбоко вкоренена в тях, надхвърля въображението ни. Според мене уважението на тази нация към руския цар е толкова голямо, че дори само сянката му беше достатъчна, за да я заслепи и да я принуди да промени самото си естество.

Petrović, p. 93.

Шчепан Мали управлява Черна гора от 1767 до 1773 г. Той пристига там от Далмация през 1766 г. и се занимава с билкарство. Постепенно в Черна гора се разпространява слух, че руският цар Петър III (убит от съпругата си, императрица Екатерина II) е жив и е избягал от Русия. Шчепан твърди, че той е руският цар. Повечето хора му вярват и го приемат за свой владетел, тъй като приличал на портрет на цар Петър III, намиращ се в един черногорски манастир. Османската империя се опасява, че появата на самопровъзгласилия се руски цар ще предизвика въстание на Балканите и изпраща една петдесетхилядна армия срещу Черна гора през 1768 г., но тя е разбита. През 1769 г. руското правителство изпраща в Черна гора княз Георгий Долгоруков, който трябва да се отърве от Шчепан. Долгоруков се проваля, тъй като Шчепан се радва на широка подкрепа от страна на черногорците. През 1773 г. шкодренският паша убеждава личния прислужник на Шчепан да го убие.

V-12. Дневник на хабсбургски офицер, описващ обсадата на Дубица (1788 г.)

Продължението на битката за Дубица на 22 август беше дори по-тежко. Лоудон⁷⁵ беше изненадан от упоритата защита на бранителите на Дубица и нареди града да бъде изгорен. В 11 часа започна убийствен артилерийски обстрел, който предизвика голям пожар в кварталите. После, след като бранителите потушиха огъня, 24 души се промъкнаха до градските укрепления със задачата да хвърлят запалителна смес върху дървените греди над насипите, но защитниците ги видяха и ги отблъснаха. Хвърлянето на запалителни предмети продължи на 23 август.

За да се попречи на защитниците в опитите им да потушат пламъците, започна силна стрелба с оръдията. Крепостта на Дубица горя цялата нощ на 23 срещу 24 август и оръдейната стрелба бе непрекъсната. И след това, на 25 август, две батареи с по три оръдия всяка бяха поставени край градските стени. Огънят беше концентриран около входа на града и канонадата доведе до разрушаването на крепостта на Дубица. Но дори тогава обсадените не прекратиха сражението.

Обсадата продължи на 26 август и от руините на крепостта защитниците отговаряха с пушечен и оръдеен огън. Нападателят откриха пълен баражен огън. И тогава, около осем часа сутринта,

стрелбата от крепостта замря. Към девет часа оттам в австрийската главна квартира дойде един човек, за да преговаря. Той помоли за прекратяване на огъня, с което австрийската страна се съгласи. От името на гарнизона той предложи да предаде крепостта в замяна на разрешение защитниците да си отидат свободни.

Австрийската страна не се съгласи и поиска безусловна капитулация. Тогава той помоли за тричасова отсрочка, за да обсъди ситуацията с хората си и му бе дадено разрешение за това. След три часа обсъждане османският командир [бей] пристигна с осем съратници и бе извършено официалното предаване на крепостта.

Крепостта Дубица или по-добре купчината камъни в Дубица, бе в крайна сметка овладяна и падна в ръцете на австрийската армия.

Sljivo, pp. 91-92.

Добре ли се сражават османците в Дубица? Защо все пак те капитулират?

V-13. Несигурност по време на пътуване из Албания (ок. 1900 г.)

Имаше един момент на напрежение. Бяхме в равнинен участък, когато, докато заобикаляхме една горичка, се изсипа половин дузина албанци, въоръжени до зъби. Предните охранители опънаха юздите, обърнаха конете, свалиха пушките и се изправиха на шпорите си, готови за изненади. Признавам, че когато тези планинци се втурнаха към нас, ръката ми се плъзна към джоба на панталона, където носех револвера си. Войниците се пръснаха, сякаш бяха готови да открият огън. Но албанците, въпреки войнствения си вид, нямаха войнствени намерения. Те по-скоро се развеселиха от страха на турците, на който обаче не обърнаха внимание, макар че ми се усмигнаха и ме поздравиха, когато преминаха покрай мен.

Fraser, pp. 237-38.

Било ли е широко разпространеното притежаване на оръжия от полза за развитието на Югоизточна Европа в началото на XX в.? Защитете или оборете тази идея.

75. Главкомандващият на хабсбургската армия.

V–14. Нападение на Топал Ибрахим в Казанлък (1809 г.)

Такова едно нашествие на даглиите станало в Казанлък в 1809 г., през месец април, под предводителството на Топал [куция] Ибрахима, който, като влязъл в града [...], повикал аянина (околийския началник) и мухтарина (кмета) на раята, за да узнае колко рубиета харач (данък) плаща града и кому [...]. Тогава Топал Ибрахим... казал аянину и кмету, за да не разрушава или изгаря града, да му съберат още толкова данък и да пратят съхия (скороходец) в Стамбул да изходатайствува от султана Махмуда ферман, за да събирал той, Топал Ибрахим, занапред данъка за 10 години. [...]

Обаче Топал Ибрахим, след като прибрал парите, казал на мухтарина Стоян Николов: „Давам ти това писмо (писмото било отворено) до Мустафа Байрактар, който е сега везир в Стамбул, и ако в 40-дневен срок не ми донесеш фермана, на прах и пепел ще преобърна града, а дотогава аз ще стоя тука с тайфата си, там над Кулата и ще чакам до дадения срок, а през това време ще поръчаш на раята да ни храни с баници и кокошки, разбра ли?“ [...]

В деня, когато се извършил срокът, Топал Ибрахим, ядосан, че бил излъган от мухтарина, излязъл сам из града и пронизал Христа Томова с маждрака си (копието) наред улицата. Това се взело за знак на начало на избиването на християните, които се изпозатворили по къщята си.

Стамболски, с. 28-30.

През първите десетилетия на XIX в. няколко военни водачи, част от които действат и като събиратели на данъци, поставят османските провинции под свой контрол, като извличат полза от факта, че централната власт, отслабена от войната с Русия и от еничарските бунтове в Истанбул, не може да утвърди върховенството си. Иронията е в това, че Мустафа Байрактар, който започва като такъв аянин в Северна България и става велик везир (1808 г.), вече е убит в Истанбул през ноември 1808 г., т.е. пет месеца преди Топал Ибрахим да изпрати кмета на Казанлък при него.

Обяснете привидно законните методи на грабеж, използвани от Топал Ибрахим? Защо той просто не атакува и не ограбва града? Бил ли е той обикновен бандит или пък човек с политически амбиции? Какви са различията между местните силни на деня и хората извън закона?

V–15. Съчетание от бедствия в разказа на българския учител Тодор от Пирдоп, край София (1815-1826)

Нека бъде известно на всички, които четат и слушат, та да се чудят много за онова, което Бог показва със своя гняв през нашите времена и години, което не е било откак тоя свят съществува. През 1814 г. дойде от Бога наказание или чума от изток до запад, та измори половината от света. Защото и други път е настъпвала чума, но толкова свят не е морила, както сега. А оттогава насам до 1820 [г.] при проклетото султан Махмудово царство⁷⁶ даде Бог мир [...]. А от 1821 [г.], да речеш от месец март, излезе един дявол по Янинско – Али паша – срещу султана. И събра се против него царска войска, да речеш до 500 000 войника, та се биха много, но нищо не му сториха, защото укреплението му беше яко. И царската войска седя много време там, та изгориха села и градища, плениха и избиха християнския род, та стана ока брашно там по 60 гроша. Голям глад настана сред сиромасите. А после на 25 март излезе друг дявол във Влашко – Влах бей⁷⁷, та събра войска

76. Махмуд II (1808-1839)

77. „Влашкият княз“, не е ясно дали става дума за Александър Ипсиланти, син на бившия влашки владетел, който водил Гръцкото въстание срещу турците, или за Тудор Владимиреску (1780-1821), водач на революцията във Влахия през 1821 г.

и ходеше, та обираше селата. Тогава се събра от цялата румелийска земя турска войска срещу него, та се биха, биха. И изгориха много села покрай Дунава и избиха и поробиха хората.

Та тогава заповяда проклетият цар, та хванаха патриарха Григория Непиташ, извлякоха го от църквата от литургия и го обесиха на Възкресение на втория ден. На този ден едни избесиха, а други посякоха: 21 владици и протосингели и калугери, и попове, и дякони и после обърнаха ножа срещу християните, та избиха Бог знае колко хиляди, а малко българи, много гърци и арнаути – се ги изчистиха от Стамбул. А жени, деца издавиха в морето.

Тогава излезе войска от Стамбул, та отиде в Морея, та изстребиха много села. После жителите на Морея бягаха по море, и се завардиха на един остров, но много агарянски народ те погубиха там.

Георгиева, Цанев, с. 356-357.

Преценете обяснението, дадено от Тодор Пирдопски за различните бедствия в началото на XIX в. Съгласни ли сте с него?

V-16. Писмо от Петър Петрович Негош до Йосип Йелачич⁷⁸ (3 юни 1849 г.)

Бях извънредно учуден от писмото Ви от 1 април тази година. Изобщо не е имало никакви нападения на черногорци в Бока Которска⁷⁹ и едва ли е имало дори някакви незначителни размирици, каквито се случват постоянно, освен между въоръжените общини, които често пъти нарушават спокойствието на местните хора. Винаги съм правил, както и сега, максималното, за да поддържам ненакърнено спокойствието между Бока и Черна гора. В това съм се водил от интересите на Черна гора, с които съм обвързан чрез най-силните и свети връзки и братска любов от детството си. Слава на Бога, всички люде от Бока ще потвърдят единогласно тези ми думи пред Вас.

Njegoš, *Izbrana pisma*, p. 135.

78. Хабсбургски управител (бан) на Хърватско (1848-1859).

79. Областта около Которския залив, днес част от Черна гора, но през 1849 г. е била част от владяната от австрийците Далмация.